

De la statul rasial la soluția finală

MIHAI CHIOVEANU

„Posibilitatea unei soluții ultime...se dovedește a fi o iluzie, una foarte periculoasă. Căci dacă cineva crede realmente că o asemenea soluție este posibilă, atunci nici un preț nu va fi prea mare pentru a atinge acest scop”

Isaiah Berlin

În ciuda a mai bine de jumătate de secol distanță de evenimentele tragice ale celui de al doilea Război Mondial și a numărului considerabil de studii publicate, Holocaustul continuă să rămână una din marile ‘enigme’ ale Istoriei.¹ Cam același lucru se poate spune și în cazul istoriografiei unde natura prin excelență sensibilă a subiectului — datorată dacă nu în primul rând, în orice caz într-o măsură considerabilă, motivațiilor și mizelor de ordin politic, bazate pe rațiuni din cele mai diverse, — a impus, din păcate aproape permanent, limite cercetătorului preocupat de cunoașterea detaliată a evenimentelor și/sau întreprinderea de analize teoretice.

Studiul de față își propune în primul rând abordarea succintă a principalelor teorii dezvoltate în jurul Holocaustului, a scolasticii acestuia și, în final, prezentarea, chiar dacă doar în linii generale, a evoluției acestui subiect în viața politică și academică occidentală. Intenția noastră este aceea de a lămurii cât de cât, în măsura în care economia textului va face posibil acest lucru, această spinoasă problemă istoriografică. Mai mult, credem că cele câteva direcții pe care le vom trasa vor permite Marelui Public de la noi familiarizarea cu tezele dezvoltate în Occident pe aceasta temă.

Fără a specula în marginea subiectului și cu atât mai puțin în afara lui vom încerca să oferim celor interesați de problemă câteva modele clasice de analiză și puncte de vedere, un ghid, ce ar putea contribui în viitor la analiza și înțelegerea cazurilor marginale.² Toate acestea în speranța că într-o bună zi discutarea Holocaustului în România ar putea pierde din încărcătura sa emoțională, de multe ori contraproductivă, mai ales pentru istoric.³

Axat exclusiv pe cazul Germaniei, studiul va încerca să aducă în discuție elementele ce fac din acesta nu atât o excepție, un caz singular, cât o paradigmă. Alegerea noastră, deloc întâmplătoare, a avut în vedere atât faptul că aproape nimeni nu mai neagă astăzi existența holocaustului în acest caz, cât și uriașa bibliografie, existentă și indispensabilă unui demers de tipul celui inițiat de noi.

Astfel, rasismul biologic și obsesia antisemită a naziștilor vor reprezenta elementul central, nu însă și singular al textului de față. Analizarea și înțelegerea procesului istoric ce a dus la implementarea Soluției Finale, identificarea verigilor lipsă ce au făcut posibilă legătura dintre Utopia barbară a națiunii perfecte (*Volksgemeinschaft*) și Crimă, vor face prin urmare interesul nostru special. Introducerea în discuție a unor probleme legate de Holocaust ca produs al modernității, de totalitarism ca fundament politic al implementării proiectului genocidal, prezentarea în linii succinte a dezbaterii dintre intenționaliști și funcționaliști, preocupați de subiect, și nu în ultimul rând impactul produs, în epocă, asupra opiniei publice germane de evenimente, vor încerca să ‘rezolve’ parțial și în afara soluției cheie oferite de antisemitism — încă o dată, fără a-i nega sau diminua importanța - misterul masacrării evreilor europeni.⁴

Dintre cele trei mari direcții de cercetare și interpretare a Holocaustului, acceptarea antisemitismului european drept bază a genocidului reprezintă printre istoricii evrei, și nu numai, teoria cea mai des acceptată și vehiculată în explicarea acestuia.⁵ „Oul din care avea să se nască Șarpele nazismului”, produs al întregii culturi europene, impregnată în conștiința omului obișnuit, ideologia antisemită a fost vizualizată drept „monstrul” trezit la viață de majoritatea crizelor politice și a momentelor de stress socio-economic. Ceea ce trebuie totuși menționat este faptul că, deși a reprezentat principala obsesie a regimului nazist și a Fuhrer-ului, Antisemitismul nu a reprezentat singura obsesie a acestora, în orice caz nu una care să țină permanent și independent de altele „capul de afiș”. Este adevărat că testamentul politic al lui Hitler se referă exclusiv la continuarea pînă la capăt și cu orice preț a luptei împotriva Iudaismului Internațional, dar acest fapt se datorează în mare măsură permanenței radicalizării a poziției sale față de evrei, sesizabilă mai ales la nivelul ultimilor doi ani ai războiului. Din perspectiva anilor 1920, a ideilor expuse în *Mein Kampf*, lucrurile stau însă puțin altfel. Pentru Hitler, placă de rezonanță a vechilor teorii antisemite și rasiste europene, ca și pentru mulți alți membri de frunte ai N.S.D.A.P., lupta împotriva evreilor și eliminarea acestora reprezintă mai curînd una din temele — ce-i drept preferată —, din „locurile comune” ale vulgatei naționaliste germane de după Primul Război și totodată un ingredient necesar,

util și ușor exploatabil. Ceea ce rămâne încă greu de explicat este traseul parcurs de la antisemitismul popular, element compensator în structurarea identităților naționale, a spațiului politic și/sau sferei socio-economice, la ideologia de sine stătătoare, capabilă să „orbească” nu doar masele ci și pe promotorii săi, și în cele din urmă la impulsul criminal și proiectul genocidal.

Germania anilor 1930-1940 cunoaște transformarea radicală a sentimentelor populare și a vechilor prejudecăți antisemite. „Evreul” generic încetează acum să mai joace funcția anterioară, cea a țapului ispășitor, iar antisemitismul nu mai reprezintă o simplă tehnică de manipulare socială.⁶ Cu toate acestea, regimul național-socialist nu dă eliminării fizice a evreilor o funcție integratoare și, paradoxal, succesul Soluției Finale va consta tocmai în capacitatea naziștilor de a-și „steriliza” crima. Cetățeanul obișnuit este ținut departe de evenimente pentru că societatea germană se dovedește a fi mai curînd reticentă față de aplicarea măsurilor și oarecum indiferentă la ideologia antisemită. În mod surprinzător, în anii imediat următori ascensiunii lui Hitler la putere, nazismul nu a reușit să-și asigure în baza ideologiei sale rasiste decît aderența cîtorva categorii socio-profesionale.⁷ În majoritatea cazurilor, cel puțin a celor individuale, coeziunea a fost asigurată de așteptări de o cu totul altă natură.

Poate explica ideologia antisemită, chiar în condițiile în care am accepta rolul ei central, evenimentele anilor 1939-1945? Reprezintă aceasta, odată cu transformarea stigmatului în doctrină rasială, cauza Holocaustului? A fost revoluția antisemită elementul cel mai important al programului nazist pentru simplul motiv de a fi reprezentat elementul ce a permis evitarea unei totale osificării ideologice a partidului?⁸ Pentru unii autori, precum Lucy Davidowicz, răspunsul este unul afirmativ. Nu doar Hitler sau acoliții săi, ci întreaga societate germană ar fi luat parte — prin intermediul violenței și la adăpostul unui meticolos legalism — la rezolvarea chestiunii evreiești (*Judenfrage*).⁹ Singura problemă în cazul acceptării acestei teze o reprezintă confuzia teribilă făcută între antisemitismul secolului 19, marcat de miturile și idealurile trecutului, și ideile rasiste ce au stat la baza revoluției sociale naziste¹⁰.

În al Treilea Reich evreul nu a reprezentat singurul element indezirabil și nici singura victimă. Slavii, populațiile Sinti și Roma,¹¹ bolnavii incurabili, homosexualii, criminalii ordinari au reprezentat elemente considerate la rîndul lor străine de corpul națiunii, al idealei *Volksgemeinschaft* — femeile germane vor deveni și ele victime ale regimului odată cu introducerea, în numele aceluiși ideal, a programului „*Lebensborn*”. „*Euthanasia programme*” cu cele peste 70.000 de victime a reprezentat în anii 1930 o prioritate, în timp ce în primele nouă luni ale războiului mai bine de 2 milioane de prizonieri ruși, comisari politici, membri ai corpului ofițeresc și ai inteligenței poloneze au fost exterminați fizic în condițiile în care ideea Soluției Finale nu încolțise încă în mintea naziștilor.¹² Datele prezentate mai sus nu sînt menite a reduce din importanța antisemitismului și nici a crea imaginea unei „victimizării competiționale”. Ele sînt mai curînd menite a indica locul noului antisemitism în cadrul ideologiei rasial-biologice naziste, unul din elemente ce-l disting de antisemitismul de secol 19.

Ideologia rasială ca și antisemitismul reprezintă în cazul german elemente importate cu succes și difuzate începînd cu secolul al XVIII-lea. Pînă la începutul secolului XX nimic nu pare însă a indica drept predictibilă aberația ce va sta la baza Utopiei Barbare a anilor 1930.¹³ Teutonomania, inițial o formă de exprimare a specificului național, ce insistă asupra virtuților psihice și fizice ale germanilor pentru a sublinia superioritatea germanilor față de slavi (nobilimea poloneză era vizualizată drept urmașă a „sarmaților barbari”) și estompa din imaginea hegemonică a francezilor, a latinilor în general, va căpăta noi valențe abia în anii 1930, cînd prezentarea elementului germanic drept factor civilizator în istorie va argumenta ideea recuceririi teritoriilor locuite anterior în est. Darwinismul social și ideile lui Francis Galton de îmbunătățire a rasei umane prin intermediul eugeniei pozitive vor influența la rîndul lor ideile moniste ale unui Ernst Haeckel și Michael Schallmayer, primii autori ce încep să promoveze în Germania ideea statului responsabil de păstrarea capacităților biologice ale populației, dar fără a introduce în discuție ideea rasei pure sau a eliminării fizice a indivizilor. Pasul de la ideea superiorității rasiale a arienilor, promovată de Gobineau la proiectele cu finalitate imediată, supervizate de Himmler, va fi însă făcut de indivizi și structuri ce rămîn din păcate în afara zonei de interes a multora dintre istorici.

Perioada Marelui Război și cea imediat următoare vor înregistra primele cazuri de sterilizare, multe dintre ele inițiate locale și în absența unei baze legale¹⁴, pentru ca în 1932 Reichstagul să adopte prima lege referitoare la sterilizare. Primul guvern ce va putea pune în aplicare această lege va fi cel ajuns la putere în 1933. Dacă în multe din aceste aspecte Germania nu reprezintă un caz singular în epocă, ascensiunea nazismului și instrumentalizarea politică a ideologiei rasiale, impunerea soluției biologice în rezolvarea unor probleme de

natura politică, socială și uneori economică pot fi identificate ca fiind punctul de plecare al drumului fără întoarcere ce avea să ducă la „Soluția Finală”.

Identificarea națiunii cu rasa biologic superioară va duce la inițierea de măsuri considerate de către mulți în epocă drept moderne și, din punct de vedere social, revoluționare. Înființarea de colonii formate din indivizii selecționați, controlarea științifică a reproducerii, măsurile de școlarizare intensivă a celor incluși în acest program trebuiau să ducă într-un interval de șase sute de ani la crearea utopice *Volksgemeinschaft* invocată de Jorg Lanz și Rudolf Hoes în revista „Ostara” și de Hitler în a sa *Mein Kampf*. Singura piedică în reușita acestui proiect tehnocratic o reprezenta existența „dușmanilor interiori”.¹⁵ În 1933 prima lege rasială introdusă de guvernul nazist îi va elimina pe evrei din serviciul public și le va interzice practicarea anumitor profesii. În 1935 un nou set de legi le va retrage dreptul de a executa serviciul militar iar mai apoi îi va elimina definitiv din corpul politic. Transformați din *Reichsbürger* (cetățeni) în *Staatsangehörige* (subiecți ai statului), supuși oprobului public prin legea de protejare a Sîngelui și Onoarei Germane, evreii aveau să reprezinte începînd cu a doua jumătate a deceniului al patrulea nu doar încarnarea răului politic identificat de „Protocoalele bătrînilor Sionului”. Responsabili prin secularizare și modernizare de alterarea spiritului nordic, ei devin acum și un agent biologic periculos.¹⁶ Cu alte cuvinte, mitul politic al „Pumnalului înfipt în spate” își va găsi un „aliat” ideologic în cel al corupției sîngelui și al conspirației rasiale evreiești, extrem de popular după publicarea în 1918 a romanului de succes al lui Arthur Dienter „Păcat împotriva sîngelui”.

Pasul cel mai greu de făcut rămînea însă trecerea de la propagandă la eliminarea programată, spațială și mai apoi fizică, a dușmanilor națiunii, elaborarea și apoi implementarea programului, găsirea soluției optime. Departe de a fi omul care să se implice dincolo de luarea deciziilor, Hitler va găsi în instituțiile și agențiile statului, în birocrăție și uneori în armată colaboratori nesperați și de cele mai multe ori voluntari.¹⁷ Transformarea sloganului în categorie științifică, explicarea tarelor biologice produse în urma industrializării și modernizării, de care Evreul se făcea direct responsabil, baza tehnică și armele crimei au fost oferite Partidului de indivizi atrași mai puțin de ideologie și mai curînd de reușita finală, rapidă și eficientă, a procesului tehnologic. „Criminalul din spatele biroului” (Gotz Aly) marcat de ideea succesului personal, de carierism, oportunitatea de a opera cu „cobaiul uman și cazul număr”, va fi cel ce va împinge proiectul spre haos și radicalizare în loc să încerce a-l tempera¹⁸.

Reușita implementării și funcționării proiectului genocidal mai ridică o problemă, cea a relației dintre Holocaust, modernitate pe de o parte și fenomenul totalitar pe de alta. Pentru unii autori — ce văd în Utopia fantezistă încurajată de Himmler forța intelectuală ce avea să conducă la Holocaust, și prin aceasta la atingerea scopul final al întregului program politic nazist — rolul jucat de modernitate se reduce exclusiv la aspectul tehnologic, altminteri dispensabil, și la reușita implementării rapide a Soluției Finale.¹⁹ O astfel de viziune, extrem de superficială, pare a reprezenta o soluție de compromis și doar atît timp cît acceptăm faptul că mitul a-istoric aflat la baza noului program rasial se raporta la trecutul ideal, „teutonic”, al secolului trecut, și nu la crearea în urma revoluției social-rasiale a unui viitor ideal pentru comunitatea națională a „Omului Nou”. Pentru Zigmund Baumann, ca de altfel și pentru Geof Eley și Karl Otten, Soluția Finală reprezintă, prin raționalitatea tehnică și aspectul său birocratic-managerial, o paradigmă distructivă a modernității.²⁰ Participarea în program și implementarea strict tehnică a politicii criminale de către individul lipsit de motivație ideologică și radicalism, preocupat de elementul mundan, ferit prin plasarea sa în spatele regimului de responsabilitate și de contactul direct cu Victima, par a argumenta acest punct de vedere. Teoria ce încearcă explicarea Holocaustului prin intermediul totalitarismului, perfect ilustrată prin intermediul metaforei lagărului, locul în care atît victima cît și călăul sînt în paralel dezumanizate, pare a fi însă pusă sub semnul întrebării de chiar această participare voluntară la crimă a individului obișnuit, de depersonalizarea, birocratizarea, „sterilizarea crimei”, de faptul că tratarea în termeni pur tehnici a acesteia va asigura „mașinii” aceea autonomie ce nu mai face necesar controlul permanent al statului.²¹ Reprezintă prin urmare Germania un caz aparte datorită căii sale specifice de evoluție (*Sonderweg*) sau pericolul genocidului în masă privește orice societate în care există o tradiție revoluționară de tip iacobin confruntată cu efectul și totodată beneficiară a industrializării?

Dincolo de perspectivele deschise și procedeele metodologice oferite cercetătorului, teoriile nu reușesc totuși, în special în acest caz particular, să ofere o imagine clară atît timp cît nu pot încorpora diversitatea de aspecte și numărul uriaș de informații și artefacte. Disputa dintre intenționaliști și funcionaliști, inițiată de Tim Masom în interpretarea nazismului și reluată de Browning în cazul particular al Holocaustului, pare a sugera necesitatea permanentă a întoarcerii spre detaliu.²² Poate fi privit Holocaustul drept scopul final, urmărit consecvent de Hitler încă din 1920, o obsesie continuă pusă în aplicare odată cu cucerirea teritoriilor din Est, sau

el reprezintă mai degrabă rezultatul final al unui proces continuu de radicalizare cumulativă și neplanificată a unui regim policratic? Selecția negativă, în timp, a elementelor distructive, singurele capabile să țină împreună o coaliție altfel destul de precară, pare a da câștig de cauză funcționaliștilor. Drumul spre Auschwitz pare a fi mai curînd unul sinuos, și asta nu datorită erorilor și ezitărilor unor subordonați, cît căutării permanente a unei soluții adecvate momentului. Soluția Finală nu a avut niciodată deplină autonomie, și de aceea fenomenul uciderii în masă trebuie analizat în permanentă relație cu antibolșevismul, apariția Lebensraum-ului și întreaga atmosferă creată de război.²³

Este greu de spus de ce Soluția Finală apare abia în 1941 și de ce eliminarea fizică a evreilor respinsă în 1940 de Himmler drept „Bolșevică, imposibilă, și ne-germană” ajunge să ia treptat locul ghetoizării²⁴ și/sau pe cel al masivei transmutări a populației „nedorite și excedentare” într-o colonie specială, precum cea menționată în „Madagascar Plan”, sau în Palestina.²⁵ În fond, înțelegerea istoriei în forma luptei de rasă, faptul că eliminarea evreilor nu a înfrînt aceeași opoziție ca programul euthanasia, ca și faptul că antisemitismul a reprezentat o constantă a vieții politice germane, ar fi permis implementarea în orice moment a acesteia. Mai mult, intensificarea permanentă între 1941-1945 a ritmului executării planului criminal, aberant și contraproductiv complică și mai mult analizele. Dacă perioada de început a războiului, cu victoriile sale și transformarea lui Hitler într-un „om al destinului”, urmat de întreaga națiune și capabil să-și impună pînă la capăt punctul de vedere și să desăvîrșească astfel programul politic mulțumește pe intenționaliști, funcționaliștii insistă în general pe perioada declinului, în care Soluția Finală apare drept un „război paralel” cu rol în decompensarea înfrîngerilor militare.

Studiile cele mai recente au încercat să găsească un răspuns cu privire la Holocaust focalizîndu-se asupra opiniei publice din Germania și a transformării imaginii evreului între 1933 și 1945 în imaginarul colectiv.²⁶ Concluzia finală a acestor studii este mai zguduitoare decît s-ar putea aștepta cineva. Pentru David Bankier implementarea Soluției Finale a fost posibilă nu în urma aderării la ideologia aberantă a nazismului. Opoziția anilor de început, înlocuită în timp de oboseala războiului și sloganurile propagandei, transformarea evreilor din ființe umane în obiecte îndepărtate au transformat societatea germană într-una anesteziată, profund indiferentă la problemele „Celuilalt”. Eforturile regimului de a canaliza violența radicală din anii 1930 a S.A.-ului și Stahlhelm-ului, introducerea ei într-un cadru legal și mutarea „abatorului” departe de privirile intrigate ale germanului ce nu putea accepta crima în imediata vecinătate, au redus la tăcere orice opoziție. Soarta evreilor nu mai prezenta după 1941 o preocupare pentru aproape nimeni. Era suficient că eliminarea lor nu mai amenința națiunea cu imaginea barbariei și a lipsei de civilizație. Poporul german „încă plin de sentimentalism idiotic” (Goebels) și preocupat de soarta „evreului bun personal” (Hitler) va ajunge să accepte în cele din urmă norma. Cei care primeau informații în legătură cu „crima din Est” ajungeau cel mai adesea să o respingă prin mecanismul autoprotecției psihice creat în atmosfera de mizerie a războiului. Inimaginabilul ca și frica de a se pronunța în legătură cu Soluția Finală vor contribui la „orbirea” individului în așa măsură încît, nici măcar în fața evidențelor irefutabile prezentate de aliați imediat după război, cei mai mulți dintre germani nu vor putea să o perceapă în dimensiunile sale reale²⁷.

Reticența manifestă față de aflarea „adevărului” nu mai caracterizează astăzi poziția Germaniei, considerată pînă nu de mult singura responsabilă pentru instrumentalizarea Soluției Finale la problema evreiască, față de subiect. Dealtfel, situația se prezintă la fel în majoritatea statelor Uniunii Europene unde, cu excepția cîtorva grupări extremiste, participarea la Holocaust, directă sau indirectă, uneori fie și doar prin indiferența manifestată, începe să fie tot mai adesea recunoscută. Implicate direct sau indirect în derularea evenimentelor, statele din Europa de Est, mai ales cele aflate în timpul războiului în postura de sateliți ai Germaniei hitleriste, refuză pînă astăzi, în cel mai bun caz manifestă reticență față de orice discuție de principiu în marginea Holocaustului, din teama, mai mult sau mai puțin justificată, de a nu se confrunta cu o ‘iminentă culpabilizare’ politică, morală, istorică.

În perioada de dinaintea anilor 1970, abordarea Holocaustului de către mediile academice occidentale avea să trezească suspiciuni în primul rînd printre fostele victime ale acestuia. Pentru mulți dintre supraviețuitori, majoritatea evrei, transformarea tragediei colective în obiect de studiu avea să reprezinte o încercare nefondată de trivializare, popularizare și distorsionare a oribilei crime, o „desacralizare a memoriei”. Intrarea definitivă a Holocaustului în Istorie, transformarea lui din tabu în subiect de interes general, avea să se producă abia în deceniul următor, în paralel cu acceptarea ideii că aceasta reprezintă garanția ultimă a faptului că „lecția” celui de al Treilea Reich nu va fi curînd uitată.²⁸

În istoriografia occidentală, reducerea sensibilă a încărcăturii emoționale a subiectului și diminuarea, pe fondul mișcărilor studențești din 1968 și al relaxării relațiilor cu Uniunea Sovietică, a interesului guvernelor de a

estompa adevărul referitor la participarea multora dintre politicienii și factorii de decizie din R.F.G. la implementarea și derularea „Soluției Finale”, a făcut posibilă dezvoltarea unor noi arii de cercetare în domeniu. La aceasta a contribuit nu doar accesul aproape nelimitat la arhive și replierea în interior și reevaluarea celui de al Treilea Reich și a colaboratorilor săi.²⁹

În Europa de Est, implicarea permanentă a factorului politic a făcut ca imobilismul să reprezinte caracteristica de bază a studiilor raportate la Holocaust. Înainte de 1989 confiscarea, de către R.D.G. în primul rând, a tradiției proletare, antifasciste, a făcut posibilă stigmatizarea/culpabilizarea Germaniei Occidentale³⁰ și, în Ungaria, Polonia, România, state satelit sau aflate sub ocupație nazistă, a câtorva politicieni colaboraționiști, intelectuali catalogați drept marginali și grupări fasciste. În fond, uciderea în masă a evreilor a reprezentat în istoriografia din fostele state comuniste un subiect mai curînd tolerat și chiar și atunci tratat *de plano* drept o problemă strict germană. Dacă în Vest se poate vorbi despre reprimarea instrumentalizată politic a memoriei, în țările din Est „inexistența” acesteia timp de aproape cincizeci de ani pare a constitui principalul obstacol în calea celor interesați de subiect.

În linii generale, perioada post-comunistă nu a dus la o îmbunătățire a situației în acest caz particular. Dispariția „Cortinei de Fier”, diminuarea interesului pentru războiul rece și studiul Comunismului, au creat „spațiul” necesar extinderii studiilor legate de Holocaust și rolului jucat de regimurile din țările Europei de Est. O reacție pozitivă a existat însă mai curînd în mediul academic occidental și printre istoricii evrei.³¹ Lipsa de detașare a majorității elitelor din fostele țări comuniste, dispariția optimismului inițial și înlocuirea lui cu panica întreținută de intelighenție și birocrăția de stat³² au dus nu doar la respingerea dezbaterii și a noilor perspective asupra Holocaustului ci și la catalogarea lui drept o invenție evreiască, menită a stigmatiza și reduce considerabil din mîndria națională și valoarea simbolurilor sale și așa îndelung „oprimate”.³³ Negarea Holocaustului și refuzul exorcizării, limitarea dezbaterii la cazul Germaniei în baza argumentului oferit de absența rasismului biologic și a orientării ideologice antisemite de tip „monomaniacal” specifică naziștilor în celelalte cazuri, victimizarea competițională a propriei națiuni și banalizarea uciderii în masă a evreilor prin intermediul Gulagului, a holocaustului roșu, nu reprezintă nicidecum o soluție.³⁴ Mai mult, din punct de vedere istoriografic el nu poate duce decît la continuarea izolării, perpetuarea unor stereotipuri și înțelegerea deformată a fenomenului politic ce a condus la una din cele mai mari monstruoziități ale secolului XX. □

NOTE

1. Charles Maier, **The Unmasterable Past. History, Holocaust and the German National Identity**, (Cambridge, Harvard University Press, 1988), p. 6.

2. Lucian Boia, **Istorie și mit în conștiința românească**, (București: Humanitas, 1997), p. 204. Antisemitismul lui Antonescu și participarea parțială a unor structuri românești la Holocaust ar putea fi înțeleasă mai ușor în paralel cu evoluția politicilor rasiale în Germania aceleiași perioade.

3. Avem în vedere aici disputa creată în jurul participării regimului Antonescu la Holocaust, mai ales punctele de vedere exprimate de intelectuali marcantî din România în perioada imediat următoare apariției în 1997 a Jurnalului lui Mihail Sebastian. Pentru o rapidă documentare facem trimitere la Suplimentul **Sfera** nr.1 din iulie-august 1998, la numărul 61 al revistei **Sfera Politicii**, dedicat disputei Holocaust vs. Gulag și la articolul lui George Voicu, **Reacția de prestigiu**, apărut în numărul 63 al aceleiași reviste.

4. Michael Marrus, op. cit., p. 94.

5. Vezi mai ales Norman Cohn, **Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion”** (New York 1969), J.L. Talmon, *European History-Seedbed of the Holocaust*, **Midstream** (May 1973) și Shmuel Ettinger, *The Origins of Modern Anti-semitism in The Catastrophe of European Jewry: Antecedents, History, Reflections*, Yisrael Gutman and Livia Rothkirschen (edit.), (Jerusalem 1976).

6. Heinrich August Winkler, *Nationalism and nation-state in Germany*, **The National Question in Europe in Historical Context**, Mikulas Teich și Roy Porter (edit.), (Cambridge University Press, 1993), p. 188-191.

7. Donald L. Niewyk, **The Jews in Weimar Republic**, (Baton Rouge, 1980), p. 77-80.

8. George L. Mosse, **The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich**, (New York, 1964), p. 294-296. Aparent și mai ales în primii ani după ascensiunea la putere naziștii au fost nevoiți să renunțe la multe din ideile lor revoluționare pentru a putea cîștiga sprijinul politic al marilor industriași, armatei și unor segmente întregi ale populației.

9. Lucy S. Davidovitz, **The War against the Jews, 1933-1945** (New York, 1975), p. 4-6. Autoarea susține ideea conform căreia nazismul nu a făcut altceva decît să revigoreze mai vechi sentimente, prejudecăți, resentimente existente deja în societatea germană.

10. Paul L. Rose, **Revolutionary Antisemitism in Germany, from Kant to Wagner**, (Princeton, 1990).

11. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, **The Racial State: Germany, 1933-1945...**, p. 56-57. Activitatea depusă de medici precum Wilhelm Abel și Robert Ritter în demonstrarea inferiorității antropologice și rasiale a țiganilor, în explicarea genetică a predispoziției la criminalitate și delincvență au contribuit mult mai mult la fundamentarea rasismului. O explicație ar consta în faptul că evreii puteau fi identificați și blamați mai ușor prin intermediul factorului religios

12. Christopher R. Browning, *Beyond „Intentionalism” and „Functionalism”: A Reassessment of Nazi Policy from 1939 to 1941*, in **Reevaluating the Third Reich**, Thomas Childers și Jane Caplan (edit), (New York, 1983), p. 214.
13. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, op. cit., oferă o succintă prezentare a teoriilor rasiale ce au influențat gândirea germană și motivat parțial acțiunile politice ale naziștilor în capitolul al doilea *Barbarous Utopias: Racial Ideologies in Germany* al lucrării lor.
14. În 1923 în Zwichau, șeful unei clinici pentru pacienții cu deficiențe mentale și-a argumentat decizia prin lipsa banilor datorată crizei financiare și regimului de austeritate. Decizia acestuia de a elimina o parte din bolnavii incurabili sau aflați în stadiu avansat al bolii pentru a putea acoperi cheltuielile necesare pentru ceilalți pacienți va înregistra un ecou pozitiv în presa vremii, ce va începe să facă tot mai des apologia eugeniei negative.
15. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, op. cit. 28-32 Paul Weindling, **Health, Race, and German Politics Between National Unification and Nazism 1870-1945**, (Cambridge, 1989).
16. David Bankier, **The Germans and the Final Solution. Public Opinion under Nazism**, (Blackwell Publishers, 1996), p. 42-43.
17. Gotz Aly, Peter Chroust, Christian Pross, **Cleansing the Fatherland. Nazi Medicine and Racial Hygiene**, (The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994) p.2-8.
18. idem.
19. Fritz Stern, **The politics of Cultural Despair: A study in the Rise of Germanic Ideology**, (New York, 1965), p. 5-6 Punct de vedere susținut și de Henry A. Turner deși autorul nu găsește un răspuns la întrebările legate de funcționarea economiei, capacitatea de apărare a unui teritoriu uriaș, administrarea lui în absența structurilor moderne ale statului. Vezi Henry A. Turner, *Fascism and Modernization*, in **Reappraisals of Fascism**, Henry A. Turner (ed.), (New York, 1975).
20. Zigmund Baumann, **Modernity and the Holocaust**, (Ithaca: New York, 1989), p. 149-150.
21. M. Marrus, op. cit., p. 108-109 Vezi și Hannah Arendt, **The Origins of Totalitarianism**, (New York, 1958), P. 438-447, Karl Dietrich Bracher, **The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism**, (New York, 1970) și Raul Hilberg, **The Destruction of European Jews**, (New York, 1985).
22. Tim Mason, *Intention and Explanation: A current Controversy about the Interpretation of National Socialism*, **Der „Führerstaat”: Mythos und Realitat**, Gerhard Hirschfeld and Lothar Kettenacher (edit.), Stuttgart, 1981), p. 21-40 și Christopher R. Browning, op. cit.
23. Arno Mayer, **Why did the the Heavens Not Darken? The Final Solution in History**, (New York, 1988).
24. Christopher Browning, op. cit., p. 214-217. Ghetoul nu a reprezentat o etapă pregătitoare în vederea implementării Soluției Finale și în nici un caz una impusă de la centru. Spre deosebire de cazul URSS unde împușcarea populației ucrainiene în timpul foametei din anii 1930 a fost decisă la Kremlin drept soluție umanitară, în cazul Germaniei naziste problema a fost lăsată în competența autorităților locale. Exterminarea prin înfometare sau eliminarea rapidă prin alte metode a reprezentat în acest caz numai una dintre soluții și nu cea mai agreeată. Ghettoizarea a contribuit însă la luarea deciziei finale și acceptarea ei prin înlocuirea imaginii stereotipice a evreului bogat cu cea a unei ființe umile, flămânde, disperate, subumane.
25. Leni Yahil, *Madagascar-Phantom of a solution for the Jewish Question*, **Jews and Non-Jews in Eastern Europe**, George Mosse și Bela Vago (edit.), (New York, 1974), p. 319-332. Am amintit deja faptul că în același timp regimul eliminase fizic pe mulți dintre cei considerați indezirabili.
26. Daniel J. Goldhagen, **Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust**, (New York, 1996) este cea mai recentă și controversată carte în acest sens și o încercare de a analiza Holocaustul dintr-o perspectivă asemănătoare celei folosite de Jan Kershaw, **Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945**, (Oxford, 1983) în analizarea percepției întregii politici naziste la nivelul maselor.
27. David Bankier, Op. cit., p.27-35, 85-99, 113-131.
28. Michael R. Marrus, *Reflections on the Historiography of the Holocaust*, **Journal of Modern History**, nr. 66 (Martie 1994), p. 116. Am putea spune că intrarea acesteia în circuitul de valori al statelor democratice este definitivă și totodată eficientă dacă avem în vedere reacția promptă a Occidentului față de succesul politic al FPO și al lui Haider în Austria.
29. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, **The Racial State: Germany, 1933-1945** (New York, 1991), p. 12-13. Declanșarea Războiului Rece și transformarea URSS în principalul pericol pentru democrațiile occidentale, combinată cu nevoia stringentă de a prezenta RFG-ul drept un partener viabil și de încredere în cadrul NATO, au impus în mod automat diminuarea importanței denazificării și a studiilor legate de „Germania lui Hitler”.
30. A. Dorpalen, **German History in Marxist perspective** (London, 1985).
31. Interesul, deloc subtil al istoriografiei din Vest pentru acest subiect, nu are în vedere doar examenul de conștiință politică și morală pe care Estul trebuie să-l parcurgă în mod necesar în drumul către democrație. Ca și în cazul altor subiecte, focalizarea asupra elementelor considerate până nu demult drept marginale și insignifiante pare a fi mai mult decât necesară în elaborarea marilor paradigme. Vezi articolul lui Tim Mason, *Whatever Happened to „Fascism”*, **Reevaluating the Third Reich**, Thomas Childers and Jane Caplan (edit), (New York 1993).
32. Pentru o analiză teoretică a mecanismului cu ajutorul căruia aceasta reușește să controleze opinia publică și să influențeze cultura politică vezi Yves Lecerf și Edouard Parker, **Les Dictatures d'Intelligentias**, (Presses Universitaires de France, Paris 1987).
33. Vladimir Tismăneanu, **Fantasmе Salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă**, (Iași: Polirom 1999), p. 113-120. Autorul oferă o excelentă analiză a spațiului politic Est European post 1989 în care reificarea și

recriminarea „evreului”, în paralel cu fetișizarea istoriei naționale, sacralizarea unor figuri și negarea „trecutului urât” joacă un rol esențial în structurarea unei părți a spectrului politic.

34. *ibid.*, p. 120-136. În Franța post-belică subiectul a fost privit cu aproape aceeași reticență pînă de curînd și din aproape aceleași motive. Vezi în acest sens Stanley Hoffman, **Decline or Renewal ? France since the 1930s**, (New York: The Viking Press, 1974), p. 26-44. Vezi și studiul publicat de Susan Zucotti, **The Holocaust, the French and the Jews**, (New York: Basic Books, 1993) în legătură cu negarea Holocaustului în Franța lui Mitterand.

*

Mihai CHIOVEANU (1968, București) este absolvent al Facultatii de Istorie, Universitatea București, specializarea Istorie modernă românească (1997). În prezent, student la Central European University Budapesta, Facultatea de istorie. A publicat studii în revista Viața Românească, ICS, Revista de Istorie a Facultatii din București.